

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2023

Význam myšlienok Miltona Friedmana pre Slovensko v súčasnosti alebo Svetlo nádeje v sne spomienkového optimizmu

30. septembra 2023 sa politická situácia v Slovenskej republike otočila o 180 stupňov. Dôvodom tejto zmeny boli parlamentné voľby, ktoré v republike nie sú síce voľbami jedinými, sú však voľbami najzásadnejšími. Nikto, kto sa čo i len trochu vyzná v teoretickom rozlíšení pravicovej a ľavicovej politiky by nepovedal, že predošlá vládna garnitúra bola vládou pravicovou, avšak obsahovala medzi sebou pravicovo zmýšľajúcu stranu, ktorá sa snažila fungovať ako protiváha svojim koalíčným partnerom. Tento prístup, ale zjavne nebol voličom po chuti a v kombinácii s frustráciou z pandémie koronavírusu, vojnou na Ukrajine a kontroverznou činnosťou orgánov činných v trestnom konaní (aspoň podľa spoločenskej mienky) znamenal, že na najbližšom volebnom vysvedčení sa karty obrátia. Tak tomu samozrejme aj bolo a moc prevzali strany, ktoré sľubovali väčšie štátne výdaje na sociálne dávky, zdaňovanie bánk a silný štát. Každému fanúšikovi liberálnej ekonomie (a aj demokracie) v tomto momente pravdepodobne zamrzol úsmev na tvári (za predpokladu, že po minulej vláde mu ešte nejaký ostal). Má vôbec význam v takýchto časoch veriť v pravicové ekonomické myšlienky? Ak áno, ako ich môžeme aplikovať v realite? A čo by na dnešnú situáciu v našej malej krajine v Karpatskej kotline povedal Milton Friedman?

Milton Friedman sa narodil 31. júla 1982 v New Yorku a bol štvrtým dieťaťom v rodine židovských imigrantov, ktorí pochádzali z Podkarpatskej Rusi, ktorá dnes patrí Ukrajine. Podľa jeho slov boli: „*veľmi chudobní*“¹, avšak napriek to svojmu znevýhodnenému zázemiu vo škole exceloval a neskôr sa stal jedným z najvplyvnejších ekonómov 20. storočia, ak snáď nie najvplyvnejším ekonómom 20. storočia vôbec. Človek by si pri jeho situácii povedal, že pomery z ktorých Milton pochádzal, by ho zaviedli na dráhu ľavicovo orientovaného človeka, ako mnoho ľudí pochádzajúcich z chudobnejších pomerov a nižších sociálnych vrstiev, pred ním.

Opak sa však stal pravdou a dnes diela Milтона Friedmana nechýbajú v knižnici žiadneho pravicového ekonóma. Friedman mal obrovský vplyv na ponímanie ekonomie celosvetovo a Wall Street Journal o ňom dokonca napísal, že svojimi myšlienkami: „zmenil moderný kapitalizmus“². Ako zúrivý obranca ideí slobodného trhu a čo najnižších štátnych zásahov sa veľmi zaujímal³ aj o východný (a neskôr post-sovietsky) blok a jeho neskorší odklon od ľavicovo orientovanej politiky, ktorá bola diktovaná (hoc v mnohých prípadoch politickými kádrami vítaná) Sovietskym zväzom s jeho enormným represívnym aparátom, ktorým ako jadrová a vojenská superveľmoc disponoval. V rozhovore, ktorý mal so Susan Stenberg označil pád komunizmu ako jav, ktorý bude mať: „*dlhodobé následky*“⁴ a bude rezonovať a prejavovať sa aj v 21. storočí.

Keby profesor Friedman žil ešte dnes, mohol by zhodnotiť vývoj z prvej ruky. Sám vo svojej knihe *Kapitalizmus a Sloboda* neskôr ohľadom post-sovietskych štátoch poznamenal, že: „*rast ekonomickej slobody išiel ruka v ruke s nárastom politickej a občianskej slobody a spolu viedli k zvýšeniu prosperity.*“⁵ Keďže už ale bohužiaľ medzi nami nie je, musíme si iba domyslieť, čo by na dnešný stav post-sovietskych krajín (vrátane Slovenskej republiky) povedal a či by sa mu pri týchto štátoch objavil na tvári úsmev, alebo by namiesto toho nesúhlasne krútil hlavou.

¹ Ebenstein, Lanny (2007), *Milton Friedman: A Biography*, New York: Palgrave Macmillan

² <https://www.investopedia.com/terms/m/milton-friedman.asp>

³ <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=6498016>

⁴ <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=6498016>

⁵ FRIEDMAN, M. *Capitalism and Freedom*. (Edition 2002) University of Chicago, 1962. s. 6

Kapitalizmus na Slovensku a v Československu

Po nadšení, ktoré prišlo po páde komunistického režimu v Československu spôsobenom Nežnou revolúciou v spojení s vyčerpaným Sovietskym zväzom, ktorý už ďalej nedokázal udržiavať „poriadok“ vo svojich satelitoch a sám sa zmietať v obrovských vnútorných problémoch, padla na Slovákov a Čechov dezilúzia. Jedna vec je totižto o slobode snívať a priať si ju, vec druhá je už slobodu mať a zobrať si na zodpovednosť všetky výhody a nevýhody, ktoré s ňou prichádzajú. Tento, pre mnohých krutý a ťažko znesiteľný fakt sa ukázal ako oveľa väčší problém, než sa sprvoti zdal.

Komunistický režim so svojim centrálne plánovaným hospodárstvom, uzavretými hranicami, nútenou zamestnanosťou, štátnymi podnikmi a absurdne veľkou kontrolou nad svojou populáciou bol majstrom vo vytváraní ilúzií, ktoré by netromfol ani Harry Houdini. Po jeho odstránení mnoho ľudí z týchto ilúzií precitlo a začali chápať, že ani kapitalizmus nie je prechádzka ružovou záhradou, ktorá bude viesť k obrovským domom s prepychovými jachtami pre každého, vrátane vrátnikov a upratovačov. Zásadnou ilúziou, ktorá bola spoločenskými zmenami daná preč bola ilúzia stability.

Keďže komunistický režim intenzívne pracoval na udržaní fasády fungujúceho štátu na štýl potemkinovej dediny, mnoho ľudí v Československu (snáď až na tých, ktorí túto ilúziu reálne tvorili alebo napriek represáliám proti nej bojovali) žilo v tom, že každý okolo nich má prácu a štátne podniky sú ziskový business, ktorý je navyše v rukách štátu, čiže boli sebestační a odolní proti ekonomickým zásahom zvonka. Toto bolo ale v príkrom rozhovore s tým, čo sa odštartovalo po skončení totality.

Vyššie avizovaný koniec totality totižto zo sebou priniesol mnohé neblahé následky. Okrem politických otázok ako vypustenie džina nacionalizmu z fľaše vo forme čoraz hlasnejšieho hlasu Slovákov snažiacich sa o vlastný štát (ten hlas tu bol už veľmi dlho, avšak spoločné bremeno komunizmu so strážnym psom vo forme ZSSR ho umlčal), sa vyskytli aj otázky iného rázu napr. vo forme dilemy politických väzňov, vysporiadania sa s príslušníkmi štátnej bezpečnostnej služby, novej geopolitickej reality a mnoho ďalších. Ekonomicky zaujímavou otázkou je ale v našom prípade otázka takzvanej privatizácie, ktorá prebehla na Slovensku.

Je známym faktom, že súkromným spoločnostiam sa darí viac ako spoločnostiam, ktoré vlastní štát.⁶ V ekonomicky vyrovnanom svete (hoc sú názory argumentujúce za totálnu liberalizáciu) by teda štát vlastnil len pár podnikov, ktoré sa viažu k bezpečnostným záujmom štátu ako napr. tie, ktoré vytvárajú energetickú štruktúru (plynárne, vodárne, elektrárne), alebo tie, ktoré sú napojené na zbrojársky priemysel. Ľudia, ktorí pracujú v podnikoch vlastnených štátom totižto na sebe necítia hrozbu bankrotu alebo iných postihov, ktorým by čelili v prostredí voľnej konkurencie. Ich práca je tým pádom menej efektívna a s peniazmi, ktoré do nich leje štát sa spávajú nezodpovedne, keďže vedia, že v najhoršom prípade iba poprosia štát o viac finančných prostriedkov, ktorý ich viac než rád poskytne a ochudobní peňaženky daňových poplatníkov bez mihnutia brvy. Takouto teóriou sa riadila aj nová politická garnitúra, ktorá začala privatizovať na Slovensku. Avšak privatizácia v rukách osôb, ktoré žili prakticky celú relevantnú časť svojho života v komunizme, sa od tohto ideálu veľmi vzdŕaľovala. Obzvlášť, keď to tieto osoby nerobili s najčistejšími úmyslami.

⁶ <https://www.tharawat-magazine.com/facts/how-private-companies-beat-public-companies/>

Privatizácia v réžii teraz už bývalého premiéra Vladimíra Mečiara sa okrem iného zaslúžila o to, že dnes je slovo „privatizér“ považované ako slovo hanlivé a v niektorých aspektoch podobné slovu „arizátor“. Firmy pripadli do rúk ľudí, ktorí o podnikanie nemali najmenší záujem a v procese videli možnosť rýchleho zisku. Majetok skončil vo vreckách ľudí s dobrými konexiami a firmy vytunelované, tým pádom to viedlo aj k rozsiahlemu prepúšťaniu, čo mnoho ľudí dávalo za vinu systému, pre ktorý ešte pred pár rokmi štrngali kľúčmi na námestiach. K takémuto zoštíhleniu štátu sa nikto radšej nepriznával.

Spomienkový optimizmus?

Vyššie spomenuté veci vytvorili v našej spoločnosti jav, ktorý je nebezpečný, ale z celosvetového hľadiska nie výnimočný. Maďari sa v myšliach obracajú ku obrazu Veľkého Maďarska, Rusi ku dňom slávy druhej svetovej vojny a Američania ku obdobiu „Amerického sna“, kde si mohol robotník dovoliť živiť rodinu s veľkým domom a autom. V našom osobitom prípade sa obraciame ku ére komunizmu, kde podľa dotýchnych mal každý stabilné zamestnanie, sociálne istoty, zaručené bývanie, jednotný národ a správne morálne hodnoty, ktoré podľa nich dnešný svet nerešpektuje. Hoc sú tieto myšlienky v rozpore s realitou, (a väčšinou spojené s podvedomou realizáciou starnutia a zhoršenej výkonnosti vo vyššom veku) túžba po návrate do týchto „starých dobrých časov“ je v politickom živote zrejmalá. Slovensko už dlhodobo ovládajú strany, ktoré zvyšujú výdavky na dôchodky, zastropujú vek do dôchodku, dávajú lístky do vlakov zadarmo a podobne. V skratke – Štát sa má postarať. Od idey kapitalizmu sa vzdáľujeme čoraz ďalej a nie vinou systému ako takého, ale zlých skúseností a neschopnosťou osobnej zodpovednosti. Je možný odklon politiky naspäť k pravici?

Myšlienky Milтона Friedmana

Milton Friedman počas svojho života vyprodukoval neskutočne obrovské množstvo podnetných myšlienok, avšak ku jeho najdôležitejším môžeme radiť obmedzená rola štátu v ekonomike, viera v osobnú slobodu a racionálnych jedincov a individuálnych záujmov (ktorú propagoval už Adam Smith, Friedman ju však prezentoval skôr ako záujmy rodín), prirodzenú zamestnanosť a nakoniec výkladnú skriňu svojho pôsobenia – monetarizmus.

V dnešnej dobe vidíme čoraz viac intervencii do trhu zo strany štátu vo forme refinancovania hypoték, ktoré budú na konci dňa doplácať ľudia, ktorí hypotéky nemajú, pracovný zákonník zameraný na veľkú ochranu zamestnancov, zvyšovanie daní a zdaňovanie bankových subjektov, na ktoré budú znova doplácať ľudia, ktorí si z bánk budú požičiavať a mnoho ďalšieho. Môžeme usúdiť, že tento návrat k ľavicovej politike by profesor Friedman nevítal s otvorenou náručou.

Rovnaký prípad si môžeme všimnúť aj pri zamestnanosti v štáte, ktorú politici veľmi radi znižujú všetkými možnými spôsobmi bez toho, aby vôbec rešpektovali prirodzenú formu nezamestnanosti. Toto napr. kontradikuje koncept minimálnej mzdy, ktorá nezamestnanosť naopak vytvára. „*Keďže sú nízke mzdy znakom chudoby, ľudia, ktorí budú nakoniec nezamestnaní, sú tí, ktorí si najmenej môžu dovoliť vzdať sa príjmu, ktorí dostávali, hoc sa to ľuďom hlasujúcim za minimálnu mzdu môže zdať ako príjem veľmi malý.*“⁷

Medzi najzávažnejšie úkazy môžeme zaradiť centrálnu banku, ktoré namiesto toho, aby iba regulovali stabilný tok peňazí v systéme veľakrát tlačia obrovské kvantá peňazí bez ohľadu

⁷ FRIEDMAN, M. *Capitalism and Freedom*. (Edition 2002) University of Chicago, 1962. s. 180 - 181

na následky, ktoré to neskôr môže spôsobiť. Zároveň sa tieto isté centrálné banky radia k subjektom, ktoré pri „lámaní chleba“ zachraňujú nesolventné banky a zachraňujú ich od prirodzenej kapitalistickej smrti – bankrotu. Toto vytvára trh vo forme obra na hlinených nohách, ktorý po každej kríze, keď padne na zem znova vstane, len aby sa vzápätí znova zrútil dole, tentokrát s ešte horším prasknutím ekonomickej bubliny.

So všetkým týmto by Milton Friedman určite nesúhlasil a presadzoval by svoje myšlienky, ktoré by podľa neho vytvorili zdravší trh a tým pádom aj zdravšiu spoločnosť. Štíhly štát, minimálne zásahy a ponechanie zodpovednosti slobody na jednotlivcoch, ktorí by si napriek absencii ruky, ktorá vo všetkom pomáha zvykli a prispôbili sa a namiesto toho si zvolili takzvanú neviditeľnú ruku trhu.

Záver

Klasická formula, ktorú historici a filozofovia hovoria, že história sa opakuje. Podľa môjho názoru sa história nikdy neopakuje, ale rýmuje sa. Človek totižto do tej istej rieky nikdy nevstúpi dvakrát. Momentálna ľavicovo nastavená spoločnosť je prirodzený dôsledok toho, akých chýb sme sa v minulosti dopustili a skôr či neskôr bude zriadená chybami, ktorých sa ešte len dopustíme. V dnešnom svete, v ktorom sú deglobalizácia a protekcionizmus znova na koni a politické špičky sa zameriavajú na hlasy od voličov závislých na sociálnych dávkach od štátu nie je veľa vecí jasných, okrem možno jednej – momentálny systém je neudržateľný. Skôr či neskôr sa bude musieť konfrontovať s realitou a pravdepodobne to bude mať veľkú cenu.

Keď k tomuto „súdnemu dňu“ opäť dôjde, príručku na to, ako sa vrátiť späť do stabilného a želaného stavu máme a tou sú myšlienky Milтона Friedmana. Každá doba bude mať ľudí, ktorí vedia, čo treba spraviť a sú ochotní sa k tomu podujat'. Studená vojna mala Thatcherovú a Reagana, ktorí sa postavili voči neudržateľnej ľavicovej sociálnej politike a nastavili zrkadlo spoločnosti. Môžeme teda dúfať v to, že karta sa znova obráti a dosiahneme opäť rovnováhu.

Nateraz nám však neostáva nič iné, iba čakať na to, kedy systém opäť padne a následne poukázať na to, že iná cesta je možná.

Literatúra

Ebenstein, Lanny (2007), *Milton Friedman: A Biography*, New York: Palgrave Macmillan

Friedman, Milton (Edícia 2002), *Capitalism and Freedom*, University of Chicago, 1962

Internetové zdroje

<https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=6498016>

<https://www.tharawat-magazine.com/facts/how-private-companies-beat-public-companies/>

Ebenstein, Lanny (2007), *Milton Friedman: A Biography*, New York: Palgrave Macmillan

<https://www.investopedia.com/terms/m/milton-friedman.asp>

<https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=6498016>

Zároveň mnohé videá Milтона Friedmana na youtube.com